

Поред свих детерминисаности збивања у којима и сами невидљиво, али постојано и неумољиво предемо себи нити свога живота, склони смо ставовима савремене егзистенцијалистичке филозофије која оставља човеку могућност и моћ слободе. Па зато, када сва збивања, унутарња, и спољашња, која су ткала живот и смрт Јовану Стерији Поповићу узмемо у обзир и признамо утицај ових збивања на његову судбину, још увек сматрамо да је све могло бити и друкчије. Не расправљамо више о свим „успесима“ Јована Стерије Поповића, и свим „заслугама за род“. Они су неоспорни и трајни. Посматрамо у овоме тренутку само човека Стерију, који је, пред тајном живота, уместо вере изабрао разум, уместо наде – сумњу и уместо љубави – усамљеност.

Владета Јеротић

I

Само летимичан увид у било коју лексиконску одредницу посвећену Јовану Стерији Поповићу довољан је да и неупућени читалац схвати како је кратки животни пут овог значајног Вршчанина у себи окупио оно што може испунити десетине других просечних људских живота. Јован Стерија Поповић је рођен у Вршцу 1. јануара 1806. године по старом или 13. јануара по новом календару, од оца Стерије Поповића и мајке Јулијане Недељковић, удове сликара Василија Недељковића. Умро је у родном граду 26. фебруара 1856. по старом календару, односно 9. марта по новом рачунању времена.

Несебично и пожртвовано радећи на добробити српске културе, Стерија је свој печат оставио у областима науке, просвете, књижевности, позоришне уметности, књижевне критике, лексикографије, оснивања и утемељивања основних институција културе ондашње Србије (САНУ, Народни музеј, Лицеј), која је 1804. године, великим Карађорђевим устанком, започела свој пут ка модерној државности.

Значаја Поповићевог просветитељског рада били су свесни и његови савременици. Међутим, та свест је деценијама, па ево и вековима након његовог физичког одсуства, нарасла до уверења о Стерији као класику српске књижевности. Чини се да је данашње разумевање појма класик понекад толико широко да се готово по некаквој инерцији сви добри писци књижевне старине називају класицима. Бити класик значи, међутим, нешто врло специфично јер, како би то рекао Т. С. Елиот у свом есеју *Традиција и индивидуални таленат* из 1919. године, „(...) разлика између садашњости и прошлости састоји се у томе што свесна садашњост представља свест о прошлости у мери и на начин на који прошлост никада не може да се покаже да је свесна себе. Неко је рекао: „Мртви писци су далеко од нас зато што *знамо* много

више него што су они знали¹. Тачно тако, али су они сами оно што ми знамо о њима.¹

Отуда је у наше сазнање о мртвим песницима уграђено све оно што је у садржинском смислу испуњавало ход времена које је почело да тече онда када је Јован Стерија Поповић, „слично данском филозофу Серену Кјеркегору, меланхоличном хришћанском егзистенцијалисти који је умро на улици, изненада и наизглед без повода, (...) једног фебруарског дана 1856. изненада пао мртав² и, ево, стигло до наших дана, до тренутка када је већ прошло два века од његовог рођења и век и по од његове смрти. На тој позадини мери се значај и сагледава величина једног писца. Понекад је она само књижевноисторијска, понекад ексцесна или сазнајна, каткад уметничка. Па ипак, све ово није довољно да се одређени писац назове класиком једне књижевности. Да би то постао, свако ново читалачко поколење треба да посведочи његов значај, да у њему пронађе нешто што, иако, на пример, написано 1854. године, говори модерном осећању света у 2010. Јер, „поетска моћ таквих песника сусреће се са највећом реалном темом на којој се утемељује култура и заједница којој писац припада.“³ Френк Кермод је овакву позицију писца и његовог дела у времену назвао ПАРАДОКСОМ јер се класик у сусрету са новим читалачким сензибилитетом мења задржавајући свој идентитет. Те промене су знак модерности док је непроменљивост идентитета знак класичности.⁴

Стеријин стваралачки опус је веома богат и разноврстан. Неке од преовлађујућих особина свога уметничког исказа овај писац је

¹ T. S. Eliot, „Tradicija i individualni talenat”, u: *T. S. Eliot, izabrani tekstovi*, prevela Milica Mihailović, Prosveta, Beograd, 1963, str. 36-37.

² Владета Јеротић, „Психолошка карактеристика Јована Стерије Поповића“, у: *Дарови наших рођака*, књига прва, Просвета, Београд, 1998, стр. 78. О Стеријиној смрти Јован Суботић у свом некрологу бележи: „И овај је наш изванредни муж у пуној снаги духа свога преминуо. Он је од дужег времена боловао. Има више година како ми који смо га познавали од овог губитка зебемо, како га гледимо где умире. Но, он је, истина, увек телом слаб и болан био, али му слабост и болест тела снагу духа не умали. (...) Два дана пред смрт своју излазио је из куће, а исти дан који нам га је на свагда оteo гледао га је на ногу, обучена. Кад се смртни анђео у његову собу спустио, нашао га је седећа. Сам, један слетио је анђео смрти к нашем песнику, а за два тренутка узлетио је још с једним прекрасним анђелом надземног живота у оне висине у које смртно око не достиже.“ (Јован Суботић, „Слово Ј.С.Поповићу о парастосу“, у: *Заснивање националне критике*, приредио Драгиша Живковић, СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА, књ. 2, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд, 1983, стр. 216.)

³ Мило Ломпар, *Аполонови путокази. Есеји о Црњанском*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 291.

⁴ М. Ломпар, *Аполонови путокази. Есеји о Црњанском*, стр. 291-293.

испољио већ у првим годинама рада на пољу лепе књижевности. У српској књижевној историји установљена је периодизација развоја Стеријине уметности у духу промена које су обележиле пишчев живот,⁵ чији почетак оглашава његово школовање које је било од великог значаја за рано формирање његовог двоструког осећаја посебности. У том смислу кључну улогу је, како сведоче Стеријини биографи, одиграла пишчева мајка, јер је у дечаку, физичком слабошћу онемогућеном да живи свакодневицу остале деце свога доба, побудила љубав ка уметности. Она је ову посвећеност неговала упркос оспоравањима и негодовањима Стеријиног оца, испољеним у старијим дечачким данима свога сина, који је одлучио да наследника веже за породичну традицију трговачког заната. Њена смрт, изненадна и рана⁶ баш као и њеног сина, довела је у питање Стеријине могућности животног опредељења. Па ипак, изборивши се за своје циљеве, млади је песник у оцу стекао потоњег заштитника и поштоваоца.

Преко Вршца и Сремских Карловаца до Новог Сада и Темишвара, Пеште и Кежмарка, Стерија је хрлио у сусрет духу знања, полетно и жељно, сваки корак направљен током школовања сенчећи свешћу да је могло бити и другачије. Тај својеврсни излазак у свет обележио је први период његовог рада (Ћачки период: 1825–1830), баш као што је повратак из тог истог света у Вршац означио почетак новог времена. Стеријин родни град духовно је средиште његове уметности и онда када у њему настају његова „весела позорја“ (први вршачки период: 1830–1840), и онда кад његове улице замењује престоничким (Крагујевац, затим Београд), испуњен чежњом да свакодневицу обичног човека ондашње Србије оплемени научним и уметничким садржајима, притом указујући на могућности рационалног утемељења живота након тешких времена у којима је једино борба против Турака омогућаван сан о лепоти (Београдски период: 1840–1848), и онда када је, вративши се у Вршац (други вршачки период: 1848–1856), разочаран што радећи за опште добро не може да постигне задовољавајуће резултате због себичности и ускогрудости својих сународника, затекао усковитланост превирања средине обухваћене револуционарним дахом 1848. године.

Постоје две доминантне тематске области или својеврсна инспиративна исходишта Стеријиног дела. Прво је историја, а друго човек.

⁵ Ми се опредељујемо за периодизацију коју је установио Јован Деретић. О томе више у: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, (треће, проширено издање), Просвета, Београд, 2002, стр. 619-620.

⁶ Стеријина мајка, Јулијана Поповић, преминула је у својој 53. години, 9. јуна 1822. године по старом календару.

Заједничко обележје им је ВРЕМЕ као контекст унутар којег је Стерија промишљао статус и историје и човека. Идеја протока времена је у уској вези са темом непрестане промене, несталности и свеопште пролазности о којој је певао у *Спомену путовања по дољним пределима Дунава*, једној од својих најпознатијих песама:

„Промено света, шта је обичније, чешће од тебе!
Непостојанство судбе, шта је од тебе брже!
Силно с’ напреже човек вечностална стварати дела,
Ал’ у прима свака трулежа усев носи.“⁷

Без обзира на жанровску природу својих дела, односно да ли су у питању „жалостна позорја“, како је Стерија називао своје историјске драме, или „весела позорја“, како је у поднасловима најчешће одређивао своје комедије, да ли је реч о историозофском или пак антрополошком кругу његовог песништва, песник је увек изнова постављао два питања – (1) о природи човека (о односу страсти и разума) и (2) о његовом положају у историји (и као појединца и као припадника одређеног народа). То су нека од оних вечних питања којима се, кроз векове, враћала људска мисао. Па ипак, Стерија привлачи пажњу не због тога што ова питања поставља, већ што одговорима које на њих даје искорачује из свог времена и поетичког хоризонта класицистичког правца и посваја сазнања тако блиска духу модерног доба.⁸ Није стога чудно што су све оне промене у читалачком пријему непрестано и на парадоксалан начин потврђивале идентитет овог писца и његовог дела.

У свом времену Стерија је највише слављен као песник и писац озбиљне драме. Тек у другом таласу рецепције који је, поред Ђорђа Малетића и Јакова Игњатовића, започео Јован Суботић,⁹ иначе и сам драмски писац и стваралац репертоара тек основаних првих правих позоришних институција у српској култури – Српског народног позоришта у Новом Саду (1861) и Народног позоришта у Београду (1868), „весела позорја“ овог писца узимају примат у рецепцији његовог стваралштва који и данас имају. Тако у свом *Слову Ј. С. По-*

⁷ Јован Стерија Поповић, „Спомен путовања по дољним пределима Дунава“, у: Мило Ломпар, Зорица Несторовић, *Српска књижевност XVIII и XIX века. Барок, просвећеност, класицизам, предромантизам. Хрестоматија*, књига друга, треће, допуњено издање, Чигоја штампа, Београд, 2008, стр. 655.

⁸ Мило Ломпар, „Метафизички песник“, у: *Његошево песништво*, СКЗ, Београд, 2010, стр. 7-13.

⁹ Видети о томе више у: Васо Милинчевић, „Стерија у светлу критике и историје књижевности“, *Српска драма до Нушића*, Рад, Београд, б.г., стр. 168-209.

повићу о парастосу из 1856, Суботић проницљиво истиче да „кад је круг делања његовог завршен, види се – па се може и казати – да га геније лепоте не бијаше управо за трагедију позвао. Природа његова била је сувише к сатири, хумору и иронији нагнута, а у овом случају није могућно човеку, ма да се како упне и потруди, у трагедији на врх изтерати. (...) И тако се упокојени наш песник у својим хуморескама и песнама као једна од најсветлијих звезда на словесном нашем небу блиста, а сигурно, велим, блистаће се и на свагда.“¹⁰ Као да у досадашњој рецепцији постоји невидљиви и увек присутни знак једнакости између Стерије и одреднице комедиограф.

Остала подручја његовог стваралаштва тонула су лагано у читалачки заборав, истовремено се селећи у књижевну историју. Међутим, талас српског песништва у другој половини XX века препознао је у његовој поезији израз свог духа. Тако се слика света, обликована у Стеријиним историозофским и антрополошким стиховима, уклопила у поетички хоризонт песама насталих стотину и више година након 1854. када је објављена једина збирка његових песама *Даворје*. Поред песама насталих на трагу Стеријиних стихова, то додатно потврђују и откривалачке студије двојице песника, заљубљеника у антику и песништво, философију и повест, Јована Христића и Миодрага Павловића.¹¹

Песник Стерија прикључио се тако *Стерији комедиографу*, да би некако убрзо потом и *романописац Стерија* дошао у жижу интересовања интерпретативне јавности. Занимљиво је да је овај део песничког рада истовремено привукао пажњу и академског облика критике и самих прозних писаца баш као што је то био случај и са његовом поезијом коју су у новом добу најпре открили песници као њени тумачи. У *Роману без романа* Стерија је на начин близак постмодернистичкој декомпозицији представио облик антиромана тако што је излажући поступцима деконструкције основне елементе романескне структуре развијеног и надасве популарног облика романа Милована Видаковића, поставио кључно питање о односу писца, његовог дела и публике. То га је вратило питању односа истинитости и фикције као питању свих питања књижевности као уметности.

И на плану интерпретација Стеријиног драмског опуса могу се препознати одређене промене у разумевању структуре његових „жа-

¹⁰ Ј. Суботић „Слово Ј. С. Поповићу о парастосу“, стр. 218-219.

¹¹ Јован Христић, „Песник Стерија“, у: Јован Христић, *Изабрани есеји*, Српски ПЕН центар, Београд, 2005, стр. 9-32; Миодраг Павловић, „Јован Стерија Поповић, његова поезија“, у: *Есеји о српским песницима*, Изабрана дела Миодрага Павловића, књ.3, Вук Караџић, Београд, 1981, стр. 115-137.

лостних позорја¹². Дrame као што *Милош Обилић*, *Смрт Стефана Дечанског*, *Лахан* или *Наод Симеон*, готово се по инерцији изједначавају са историјским трагедијама. Међутим, ниједна од наведених, као уосталом ни остале које припадају овом драмском корпусу, нису праве трагедије јер у њима не постоји трагички јунак. Свака од њих обрађује сусрет појединца са својим било додељеним било изабраним историјским налогом унутар одређеног историјског времена. Стога су то историјске драме на тему власти унутар којих се модел владавине и фигура владара обликују на начин врло сличан ономе који постоји у Шекспировим делима ове врсте, тачније у његовим *chronicle plays*. Трагичност изостаје јер се у сваком смислу може дати јасан одговор на питање „Ко је крив?“. Стерија је увек обликовао тему моралне, дакле згрешене, а не трагичке или незгрешене кривице својих јунака,¹² што је његовом рационалистички устројеном духу нудило могућности за указивање на етички контекст људског постојања и на примат поуке унутар драмске приче.

Јован Стерија Поповић је у Србији, што је у његово доба значило простор јужно од Дунава и Саве, боравио у периоду од 1840. до 1848. године. У чему је значај овог периода који је у књижевној историји назван БЕОГРАДСКИМ РАЗДОБЉЕМ? Свакако у тада насталим бројним делима, али и у огромној стваралачкој енергији испољеној не само у домену књижевног рада, већ и на плану просветитељских реформи које су за резултат имале оснивање великог броја значајних институција и огромне помаке у развоју српске просвете, културе и науке.

Театар на Ђумруку је у јесен 1841. основао „Атанасије Николић, професор математике и нечертанија Лицеја, уз подршку и сарадњу Стеријину који је у то време био његов колега на Лицеју и који је без накнаде уступио овом позоришту дела на извођење.“¹³ Почев од 7. новембра 1841. када је постављено Николићево дело *Марко Краљевић и Арапин*, у преправљеним просторијама Царинарнице на Сави, једне од тада највећих зграда у Београду, изведено је укупно 15 премијера. „Репертоар Театра на Ђумруку био је прилагођен патријархалним

¹² Maks Šeler, „O fenomenu tragičnog“, превела Radmila Šević, u: *Teorija tragedije*, priredio Zoran Stojanović, Nolit, Beograd, 1984.

¹³ Петар Марјановић, „Позориште и драма у Срба у првој половини XIX века“, *Мала историја српског позоришта. XIII-XXI век*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад, 2005, стр. 197. Аутор наводи да су у Театру на Ђумруку изведена следећа Стеријина дела: *Смрт Стефана Дечанског*, *Тврдица (Ћир Јања)*, *Женидба и удадба*, *Зла жена*, *Ајдуци*, *Волишебни магарац*, *Владислав краљ бугарски*, *Милош Обилић или Бој на Косову*, *Покондирена тиква*, *Светислав и Милева*, *Лажа и паралажа* и *Симпатија и антипатија или чудновата болест*.

схватањима тадашњег српског грађанства и била је видљива тежња да буде и забаван и поучан. Извођени су стога и популарни комади светског репертоара са морално-сентименталистичким садржајем и комедије.¹⁴ Након престанка рада овог занимљивог позоришта пет година није било сталне позоришне дружине. „Подстицај за поновно оснивање позоришта дало је Читалиште београдско имајући у виду тадашњу позоришну активност Николе Ђурковића у Панчеву. Зато се може рећи да је Позоришту „Код јелена“ непосредно претходио рад аматерског панчевачког добровољног позоришног друштва, које је 1844. године основао Никола Ђурковић, драмски писац, преводилац, композитор, певач-солиста, редитељ и глумац.(...) За ово позориште Јован Ст. Поповић писао је нове комаде и преводио драмска дела, а у својству начелника Министарства просвете цензуришао позоришне комаде који су извођени.“¹⁵ Великим делом под утицајем револуционарних догађаја из 1848. године, театар је престао са радом, а Стерија се из Београда вратио у Вршац.

Тако је ово раздобље значајно и по једном сусрету који се увек изнова одигравао кад год би неки посленик писане и јавне речи у првој половини XIX века, прегалац на пословима развоја српског друштва које је с тешком муком, великим напорима, али и снажном вољом, излазило из периода вековног ропства под турском управом, прешао с леве, на ону другу, десну обалу Дунава и Саве, означивши овим преласком река повратак на тло родне земље које је у таласу Велике сеобе 1690. године било напуштено. Био је то сусрет два доживљаја света. Први је формиран у подручјима јужне Угарске која су након Велике сеобе населили Срби бежећи од турске одмазде. Прешавши на леву обалу Дунава и Саве, на позив Леополда I, они су се сусрели са једном новом културом, тако различитом од оне коју су понели из Србије, у то време под управом моћне Отоманске империје од чије су снаге стрепели многи градови ондашње Европе. Прелазак преко реке носио је у себи кључно искушење. Прешавши преко река са југа на север, Срби су желели да сачувају оно на чему се темељио њихов идентитет – свој језик и веру, а управо су то најпре могли да изгубе у новој држави у којој су се обрели. У томе пребива парадокс њиховог положаја. Преостали Срби на територијама јужно од Дунава и Саве, баштеници тог другог доживљаја света, гледали су у просвећену Европу тражећи од ње помоћ све док није избио Први српски устанак

¹⁴ П. Марјановић, „Позориште и драма у Срба у првој половини XIX века“, стр. 197.

¹⁵ П. Марјановић, „Позориште и драма у Срба у првој половини XIX века“, стр. 200-202.

или „Die Serbische Revolution“, како је Леополд Ранке назвао ову побуну која је задивила Европу. Срби који су на левој обали Дунава и Саве у духу најсветијег осећања родољубља, маштали о Србији као о мајци, који су својом мишљу, речју, делима чували српско име у не-словенској и неправославној средини велике Царевине, похрлили су да након првих бојева помогну снагама обновљене Србије у њеном повратку на своју стару славу.

Зато је и Доситеј Обрадовић био први министар просвете и учитељ сина устаничког вође Карађорђа. Овај његов поступак истородан је једном другом чину, одиграном много раније, у доба његовог просветитељског ходочашћа по немачким универзитетима: Овај „ауентични човек просвећености, несклон било каквој искључивости, по природи благ и толерантан, нагнут над каталог који је сваки студент Универзитета у Лајпцигу требало да попуни, уписује своје податке: Demetrius Obradovics aus Serbien. Како можемо разумети овај историјски траг? Да ли то значи да је овај непознати студент, пореклом из Чакова, из Баната, поданик Хабзбуршке монархије, који на својим бројним путовањима никада још не беше походио Србију, уписао лажне податке?

Да ли је некога хтео да обмане? Варају ли нас историјски записи и трагови на овакав начин? Или је обмана скривена у самој природи чињенице, која је – како вели Ниче – глупа као теле? У години 1783, када је настао овај историјски запис и архивски траг, ненамењен било каквој јавности, нигде није било те државе, ни царевине, ни краљевине, нити деспотовине, она више није била никакав појам, као гранична турска провинција ни географски није обухватала расути народ. (...) Био је то скривени и неприметан знак да су они потпуно непознати људи, загубљени у тами времена, у кривинама непроходних путева, скривених и пљачканих манастира, у дубоким и тамним шумама, успели да сачувају нешто битно: ти незнани дијаци који су – осветљењем трепетом жишка у кандилу – преписивали средњовековне записе, посланице, летописе, житија, који су тек понегде на ивицама својих на пропаст осуђених књига, успевали да оставе само своје име, беху, дакле, успели да очувају и пренесу кроз XV, XVI, XVII век, духовно-историјску свест о Србији. (...) Та Србија из које је дошао Доситеј, иако никад пре у њој није ни био, била је земља очувана и створена унутар једног дугог и симболичног памћења, оличена у културно-историјској свести коју је баш човек новог доба, у много чему склон да прихвати његове вредности, утиснуо у свој запис. Доситејев потоњи долазак у Србију, као сусрет тог у јозефинистичком смислу образованог човека, великог књижевног путника, са средином која је била еп-

ска, убилачка и хаотична, представља, отуд, неминовни обол тако невидљивој доследности, па је знак да се испод човека путовања и културе, човека који оличава сав значај западног духа за нашу духовну формацију, негде на дну, пронашао човек повратка, човек сусрета са својим памћењем: он је ступио на неизбежну стазу која човека наводи да се сретне са собом. Јер, Доситеј је aus Serbien или није Доситеј.¹⁶

Чини се да нећемо погрешити уколико у светлу ових сазнања будемо сагледали и Стеријину чежњу ка Србији. Судбине двојице просветитеља дотакле су се у времену на начин који можда никад не би био толико потпун и снажан да су се стварно срели.¹⁷ Физичка одвојеност њихових егзистенција омогућила је спонтаност истовременог постојања њихових судбина у искуству потомака. Најдубља тачка Доситејевог и Стеријиног сусрета није ни просветитељски императив којем су обојица предано служили, ни искреност родољубља које су неговали у духу највеће светиње, већ *рационализам*.¹⁸ Истовремено, то је и место њиховог разилажења у духу. За разлику од Доситеја

¹⁶ Мило Ломпар, *Књижевни историчар Јован Деретић*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд, 2003, стр. 17-19.

¹⁷ Ево како је Миодраг Поповић описао сусрет Доситеја Обрадовића и Вука Стеф. Караџића: „Ускоро је из Београда стигао радостан глас: Београђани су, на Сави, клицањем дочекали Доситеја Обрадовића када је ступио на тле слободне домовине. Оставивши одмах Лозницу, Вук је похитао обожаваном просветитељу. Мислио је да ће га Доситеј боље примити ако обуче хаљине које је носио као ђачић у Сремским Карловцима. У том тренутку Доситеј је за Вука био све: наука, нови живот, морална и материјална помоћ оном ко је и душом и мишљу спреман да настави Доситејевим стопама. Вук је намеравао да од Доситеја затражи савет „куда ће и како ићи да се учи“. Као сиромас, без средстава за школовање, он се надао да ће га славни просветитељ, који се и сам у животу много погуцао, препоручити „српском сенату не би ли му што помогли у томе“. Као у некој грозници, двадесетогодишњи младић хтео је све да каже, да се исповеди писцу који је, ради ползе своје роду, напустио удобности европског живота и чак из Трста дошао међу дивље србијанске устанике. Међутим, тек стигао у град, Доситеј се још није био снашао у новој средини. Уз то га је мучила нека несносна костобоља. У таквом стању старцу није било ни до чега. Куд га је сад спопало својим беспослицама ово момче у швапским хаљинама! Има ваљда он, Доситеј, преча посла но да брине његове бриге. Отерао је Вука од себе пре но што је овај стигао ишта да му каже. Као да га је попарио врелом водом. Никада дотле није Вук доживео тако страхан душевни удар. Врагио се одмах у Лозницу. Није могао да дође себи. Доситеј није онакав какав се приказује у својим делима! Разочараном младићу учинио се сад подношљив чак и Јаков Ненадовић, те је остао као писар у његовој војсци све до касне јесени.“ (Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић, 1787-1864*, Нолит, Београд, 1964, стр. 34-35)

¹⁸ Уп: Ненад Николић, „Доситејевска линија у српској књижевности“, *Меандри просвећености. Неколико лица српске књижевности XVIII и XIX века*, Службени гласник, 2010, стр. 227-281, посебно 257-271.

Обрадовића, који је захваљујући ведрој природи и екстровертности карактера превазишао неудобност усамљеничког послања просветитеља, Стерија је, личним искуством болно и вишеструко потврђујући оно сазнање које су му пренели велики песници старог Рима, а оснажили и чак до физичке повређености освестили његови савременици, потонуо у сумњу о могућностима снага разума. „Наравно је да се у духу какав је у њему дисао жестока борба са светом изродити морала. Ту се ударала његова особност са ванским светом; ту су се трла начела са изкуством; ту се борила жеља са силама; ту су се мериле идеје са створовима; ту се кршио карактер песника о карактере других људи, као што се крше санте сињег леда на Дунаву једна о друге. (...) Не могући или не хотећи навише узлетети и тако све што код људи на овом свету бива са те висине сматрати, и видећи да најлепше идеје духа људског низким страстима срдца човечијег подлежу; да људи једно говоре, а друго мисле; једно кажу, а друго раде; високо мисле, а ниско делају, увек или себе или друге варају, накратко, да људски свет није управ ни оно што је, а камоли да је онаки каков би по идеалу узвишених духова ваљало да буде – морао је на сваки начин ватрене болове у души својој осетити и све једнако осећати.“¹⁹

Занимљиво је да је спознају о томе да је „на земљи престао сушт бити род човечији“, Стерија варирао у свим својим делима. Парадоксално, то најексплицитније исказују његова „весела позорја“ јер својом структуром одступају од уобичајеног устројства комедије. Премда велики познавалац реторике и писац уџбеника из ове области, Стерија не завршава своје комедије на начин својствен класичним остварењима овог жанра. Управо је у томе његова оригиналност у односу на све оне узоре које је могао имати на уму приликом обликовања својих комичких тема и јунака. Да би се комедија завршила веселом катастрофом, жељеним *happy end*-ом, лик у власти порока треба да спозна сопствене мане и одбаци их, уверен у њихову погубност, а све у име умерености која ће му омогућити срећу. Изостанак комичког анагнорисиса у централним Стеријиним делима овог круга опомиње нас на касније много јаче изражен песников став о немоћи човека да се избори са својим страстима. Тако већ на самом почетку његовог рада и то управо у „веселим позорјима“, наилазимо на само језгро пишчевог погледа на свет које бива јаче изражено управо на фону комичких ефеката.

Доживљај историје је, међутим, оно поље у оквиру којег сусрет двојице просветитеља добија карактер парадигме сродности њихових

¹⁹ Ј. Суботић „Слово Ј. С. Поповићу о парастосу“, стр. 219-220.

погледа на свет. Стерија није написао ниједно историографско дело мада је често, каткад и неочекивано, изражавао своја запажања, коментарисао, па и оцењивао рад оних који су, понекад са мање, понекад са више знања и свести о подвигу на који се спремају, приступали замашним, тешким и врло одговорним пословима историографског писања. Тако је приликом објављивања првог тома *Повеснице српског народа од најстаријих времена па до године 1850*. Данила Медаковића, исказао велико разочарење слабостима једне тако дуго ишчекиване књиге чији су домети били такви да се могла сматрати само репликом славне *Историје разних словенских народа најпаче Болгар, Хорватов и Србов* „ученога“ Јована Рајића. Но, овој неповољној оцени претходио је, Стеријин коментар сопственог неупуштања у подухват писања историје Срба, изведен готово у сократовском духу.

„У мени се“, пише Стерија, „пре неколико година пробудила жеља, поред званични послова, које сам имао, и у овој струци послужити народу нашем. У овој жељи много сам и ревносно читао, купио и биљежио, што сам на цјел ову нужно бити судио. Но кад ме је после огромност мог предмета уверила да нећу моћи задатак достојно решити, престао сам од тога, у надежди да ће се наћи ко други, који ће оно што сам ја желио, испунити, а и надвисити.“²⁰

У разумевању Стеријиног доживљаја историје наведени ставови каткад могу бити од непроцењиве важности јер разоткривају његов поглед на то својеврсно огледало и народа и човека, али истовремено указују на мотиве његовог одредељења да не напише историографско дело већ да у литерарној форми обликује епизоде из повеснице. Уколико имамо на уму кратки и недокончени запис о Доситејевом ставу према историографији, означеном једном занимљивом анегдотом из живота овог аутентичног представника духа просвећености, јасније ћемо разумети одредницу приватности у синтагми *приватна повесница* коју сусрећемо у чувеном предговору драме *Родољупци*:

„Приповедају да је Доситеј у време Карађорђевог рата, кад су неки хотели историју оног времена писати, рекао да се то не чини: „Јер ако истину опишемо (то су његове речи), биће за нас више срамоте него славе, а да лажемо, за поштеног човека није. Зато оставимо, нека туђини пишу, а што год буду о нама зло писали, други ће рећи

²⁰ Јован Стерија Поповић, „Повесница српског народа од најстаријих времена па до године 1850. од Дан. Медаковића. Књига I, у Новом Саду, народ. књипечатња Дан. Медаковића, 1851. 8, стр. XI+240“, у: Јован Стерија Поповић, *Критике, полемике, писма*, приредио Душан Иванић, КОВ, Вршац, 2001, стр. 148.

да је то из пристрастија, па ће сумњати, и ми ћемо сачувати име наше.“ (...).“²¹

Настављајући ову своју белешку, Стерија истиче да је доживљај оне представе коју је дух времена желео о себи да има на основу протеклих векова, умногоме одударао од ове сликовито описане Доситејеве тежње. Стога, прихватајући ставове славног „попечитеља просвештенија“ у Правитељствујушчем Совјету Карађорђевог времена, наш песник каже:

„Но на сваки начин није имао Доситеј право, то је опште мњеније у народу. Једни кажу погрешке треба укрити, слабости кроз прсте гледати, лепим странама прилежније кичицу посветити, јер је историја огледало народног карактера, народне тежње. То и други раде, па зато су и славни. Јер сваки толико важи у свету колико сам себи важности придати уме. – Ко је луд веровати Грцима све оно што су, описујући своја дјела, после себе оставили? Ја опет сасвим сам другог мњенија, и мислим да се историја понајближе пише за народ, и да је она књига народа, и огледало, у коме се зато огледамо да нисмо мрчави у лицу, да нам нису криво намештене аљине, и кад смо све добро прогледали, онда изилазимо у свет. Али да представимо себи огледало једно које не само што не показује као што је, него јошт улепшава недостатке, и нека такав изиђе међ људе, у мисли да је на њему све лепо и уредно. Шта ће бити?“²²

Историјском наслеђу свога рода песник, слично Доситеју, приступа крајње бескомпромисно, критички. Упориште овога приступа није уско одређено националним усудом, односно историјском судбином Срба, већ произилази из једног много шире заснованог, а дубље фундираног погледа упереног ка човеку и његовом послању на земљи, ка „смешном задатку људске судбе“ да разумом досегне срећу. Модерног читаоца Стеријиних „жалосних позорја“ или пак *Даворја*, не привлачи толико то колика је у песниковој визији погубност човековог предавања сопственој нагонској природи, већ превасходно то какве су његове (не)могућности које се у људској тежњи ка срећи везују за снаге разума. Суноврат човека са ’трона изабране твари’ на раван несувисле, нагонске природе, експлицитан је и непорецив, али остаје упитаност о дометима и јачини оних упоришта борбе са страстима која припадају разумској снази људског бића. „Стеријин песнички говор настаје увек смишљеном синтезом,

²¹ Јован Стерија Поповић, „(Доситеј о писању историје)“, у: Јован Стерија Поповић, *Критике, полемике, писма*, приредио Душан Иванић, КОВ, Вршац, 2001, стр. 175-176.

²² Ј. Ст. Поповић, „(Доситеј о писању историје)“, стр. 362-363.

од традиционалних слика и мисли потврђеног и познатог важења. Стерија на тај начин остварује инперсоналну објективност исказа. И кад тужи над Српством и Косовом, он говори о законитостима у човековом животу и у природи. Стиховима изграђеним ослањањем на славне Хораацијеве оде о пролећу и пролазности додаје песимистичку старозаветну поанту и тако његово певање о вечном кружењу природе и о коначности краткокеог човека израста у историозофско сагледавање и Срба, и Римљана, и Грка – као временски оделитих реализација цикличности повесног тока, не без осуде афективности човекове, оличене у индивидуалној глади за положајима и богатством, а погубне у животу појединаца и целих народа. Па и у пове-
сном животу несложеног народа српског.²³

Историјско се у оквирима драмских заплета „жалостних позорја“ појављује као позорница на којој се одиграва драма човека у свету. Промена мизансцена не условљава садржај приказаног. Историјске одреднице времена и географске карактеристике простора се могу мењати, али људска природа остаје главни актер захваљујући непроменљивости својих особина. Управо стога није могуће издвојити посебног трагичког јунака јер се у Стеријиним озбиљним драмама квалитет трагичности испољава тек у доживљају драмског корпуса као целине, односно у суми различитих, а у суштини истих прича о сусрету човека са сопственом судбином. Без обзира на то што понекад има лице љубави или моћи, без обзира на то што каткад преузима образину случаја или предодређености, судбина у Стеријиним драмама господари човеком и његовим постојањем. Каткад видљива, каткад невидљива рука провиђења, руковођена принципом вечних, Божјих истина, доводи појединце до краја њиховог кратког постојања потврђујући већ унапред постављене идеје.

Идеја разума, као треће место сусрета двојице српских просветитеља, Стерије и Доситеја, кључна је за разумевање различитости њихових темперамената које су условиле и суштинску раздвојеност одговора ове двојице просветитеља на искушења свакодневице. Осетивши пресудност Карађорђевог устанка, Доситеј из Земуна прелази на десну обалу Дунава не би ли у влади бораца за слободу против ропства под Турцима, постао први министар српске просвете. Стерија пак, иако осећа одсудни значај свога позива у времену када су борбе против Турака престале, не може да одговори двоструком захтеву који се пред њега поставља: захтеву да се у јавности мора бити зарад

²³ Мирон Флашар, „Епилог. Даворје на пољу Косову“, *Студије о Стерији*, СКЗ, Београд, 1988, стр. 528.

значаја рада на утемељењу просвете, науке и културе, и захтеву да се упркос томе у јавности не буде због себичности и ускогрудости средине којој припада.

Велика очекивања покаткад могу бити изневерена али је то у Стеријином случају било проузроковано природом човековог карактера. Повукавши се из јавног живота Србије на свој захтев, песник се у Вршац вратио огорчен и повређен, и по ко зна који пут уверен у тешкоће разума да савлада страсти које руководе нашим поступцима. Ипак, Стеријина љубав према роду није престала будући да је приче о појединачним судбинама његово око сагледавало на широком платну васколике људске судбине. Да ли је, као и велики духови антике, знао да плодове свога рада неће сачекати да убере?²⁴ Њихово зрење донело је време које се Стеријиним духом чинило као оно које тек треба да буде. И у томе је један део величине оних људи који се у својим кратким, пролазним земаљским данима посвећују мисији што им тек *post festum* може прибавити вечност.

За Стерију је неприкосновена била истина о људској природи чије је константе, али и метаморфозе, описивао у жанровски разноврсно обликованим причама о положају човека у времену, било да су у питању биографске карактеристике великих људи или у уобразиљи песничког бића обликована прича о сусрету појединца са историјским налогом. Зато у његовим најбољим радовима дидактичност престаје да буде слушкиња морализаторском тону и постаје прва пратиља мудрости захваљујући чијим вечним истинама његова дела проналазе пут до својих читалаца у последњих 155 година.

Захтеву за истинитошћу о правој природи човека, Стерија је одговарао увек: и онда када су посетиоци првих позоришних праизведби његових „веселих позорја“ у шали казану истину о лицемерју и сујетности прихватили не скидајући осмех са лица; и онда када су глумци пред њима изводили драму о страдању Стефана Дечанског, краља мученика, у којој је његов наследник, Душан Силни, представљен као ојађени син, а не као осииони оцеубица; и онда када је, одлучно и с резигнацијом својственом просветитељу-меланхолику, решио да не објави *Родољупце*. Истом том захтеву он се одазвао и у расправама о српској историји, цркви, просвети и науци, осуђујући себе каткад и на духовно изгнанство, излажући се беспоштедној критици, потписујући оставке, повлачећи се из јавног живота са свешћу о потреби да ипак буде у матици збивања упркос тежини бављења просветитељским позивом у средини којом је владала себичност личних интереса,

²⁴ В. Јеротић, „Психолошка карактеристика Јована Стерије Поповића“, стр. 79.

каткад подупрта готово агресивном непросвећеношћу. О томе, између осталог, сведочи и занимљива белешка коју је о свом првом и једином сусрету са, како сам каже, у оно време најчувенијим и најомиљенијим српским списатељем, оставио Јован Суботић. Сусрет се одиграо две године пре Стеријине смрти, 1854, у Вршцу, на вечери код вршачког владике Емилијана Кенгелца. У разговору који се водио након вечере, „мали, мршави и црнпурасти господин“, који је, на силно Суботићево изненађење и одушевљење, био нико други до његов омиљени песник Стерија, рекао је младом писцу: „Ви сте срећни у Н. Саду, (...), ви имате тамо друштва, па се барем можете кад кад састати, и разговорити о свачему пак и оном, што пишете. Ако никог другог немате, ту вам је наш Хаџић-Светић, а он је изврсна сила. Мени више не прија овде у Вршцу, хоће самост да ме поједе, ко рђа гвожђе. Него знате шта? Ја ћу покупити моје андравуље, па ме ето к вама у Н. Сад. Само ако ми Бог да здравља и живота.“²⁵ Као да је том жељом да из Вршца оде у Нови Сад, клатно његовог усамљеничког живота, растрзаног између могућности да својим прегалаштвом помогне новој етапи развоја српске државности и повратку њене културе у европске токове које је силом прилика напустила најездом Турака на Балкан, и свести да се тако мало може урадити у свету подложном страстима, поново било заљуљано, можда и последњи пут. Ниједан, међутим, одлазак, ни пре ни после тог сусрета, није значио и престанак постојања оних разлога који су мотивисали жељу да се оде. Да ли су се у тренутку ране, неочекиване смрти Јована Стерије Поповића помириле његове жеље и разумска спознаја? „Можда је умро миран и спокојан, са свешћу шта је све учинио за Србију, али у исто време сит и уморан од живота, који је за њега, и у његовој последњој најбољој песми, само једно велико ништа.“²⁶

О томе можда на најлеши начин сведоче антикварнице које на својим полицама, рекли бисмо, чувају праве мале библиотеке светске књижевности. Јер, „нема бољег учитеља књижевности од антикварнице. Као на гробљу, ту спадне све: и сјај, и богатство, и слава, и покаже се го костур књижевности, оно без чега се не може, и оно без чега се може. (...) У овој школи, професори – који, за разлику од професора других високих школа, не би смели да пишу ништа – говорили би својим ученицима отприлике ово:

„Видите, млади човече, све ове књиге написане су са чврстим уверењем да говоре нешто велико и значајно. Временом, нашле су се

²⁵ Јован Суботић, *Живот Др^{га} Јована Суботића (автобиографија), трећи део: ЛЕТО*, Матица српска, Нови Сад, 1905, стр. 86.

²⁶ Владета Јеротић, „Психолошки осврт на Јована Стерију Поповића“, стр. 79.

на полицама разних антикварница у свету, и ту остале, јер више нико ме нису говориле ништа. Данас само знамо оно о чему оне ћуте. Сваки човек који држи до себе мора да прочита бар десетак такозваних великих књига; али би сваки писац морао да прочита и бар десетак оваквих књига, књига које су заћутале и пре него што су почеле да говоре. (...) Издали сте књигу или две, али то још не значи да сте писац. Свако може да изда књигу или две, на свету има сасвим довољно издавача, неком се може учинити да му је потребно баш оно што ви пишете. Али постали сте писац оног дана кад на полици антикварнице више не угледате своју књигу, која је јуче или прејуче доспела тамо. И немојте никада заборавити: нема бољег учитеља књижевности од антикварнице. Нема поузданијег и неподмитљивијег учитеља.²⁷

Можете ли се сетити када сте последњи пут на полицама неке антикварнице видели неко дело Јована Стерије Поповића? И је ли оно било ту када сте следећи пут закорачили у ту антикварницу, ако га већ Ви нисте купили?

²⁷ Јован Христић, „Елегија о антикварницама“, *Професор математике и други есеји*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 8-9.